

TÓTH VÁSÁRHELYI ÉVA

Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista

A legitimizmus szellemi áramlatát hazánkban többek között olyan nevek fémjelzik, mint ifj. Andrássy Gyula gróf, Apponyi Albert gróf, Pethő Sándor, Grieger Miklós vagy Károlyi Mihály és „Katinka” rokona, „Kája”, azaz Andrássy Klára, akinek személye csak a szakavatott történészek vagy a korszakot különös érdeklődéssel kutató elkötelezettek számára ismert. Talán pontosan ez az oka annak, hogy csak közvetett módon, például levelezése alapján göngyölíthető fel politikai munkássága, ismerhető meg sajátos legitimizmusa, politikai állásfoglalása. A család természetesen közsímet, nagyapja az első magyar miniszterelnök volt a kiegyezés után. Édesapja Tivadar, akinek halála után öccse, ifjabb Andrássy Gyula nevelte az árvákat: Ilonát, Borbálát, Katalint és Klárát, aki szeretteitől kapta a Kája nevet.

Andrássy Klára kezdetben nevelőapja hatása alatt politizált, majd később, a harmincas években az angol orientációjú antifasizmus irányába fordult, és politikájában kiemelkedő szerep jutott a németellenességnek.

Forradalom

Az első világháború alatt Kája, mint az Andrássy család nőtagjai általában, ápolónőként dolgozott a sebesültek között,¹ és egyben a Fehérke-

¹ „Nagynéném, nővéreim, unokanővéreim mind elébük mentek a dunai kikötőbe, a pályaudvarokra fogadni az első hazatérőket. Divatos, elegáns egyenruhába öltözött nők jelentek meg pontosan mindenütt, ahol a sebesülteket várták, nem, az ő kezükből egy sem fog kisiklani! S nyomban megindult a vetélkedés a rendes és sürgőskórházak képviselői között – mert sok magánpalotát is sürgősen hadikórházzá alakítottak át –, hogy melyikük kapja az első sebesülteket. Nem is beszéltek másról a társaságban, mint sebekről,

reszt gyermekkórház alapítója is volt. Aztán 1918 őszén „megingett”, már-már Károlyi Mihály politikáját látszott támogatni, de ez részéről pillanatnyi reménykedés volt csupán: abban bízott, hogy a háború nyomorúságából így lehet kilábalni.² Vélekedése a politikai helyzetről a következő levélből egyértelműen kiolvasható (a levelet 1918. november 5-én Zichy Jacqlinnak³ írta): „Olyan furcsa világ van itt, hogy kell, hogy ezt leírjam valakinek. Reggel óta talpon vagyunk, és az utolsó óránk jöttét várjuk. Két nap óta, vagyis inkább talán 4 nap óta lassan, de biztosan kezd forrongni a vidék. Először is Kapuváron állítólag papok biztatták a népet, hogy rabolják ki és kergessék el a zsidókat. Ez egy szép napon meg is történik. Az összes zsidókat elkergették, holmijaikat széthányták, a náluk talált lisztet beledöntötték a sárba. A zsidók az idegeség közt nyomtalanul eltűntek, azóta talán már kevesebb agresszióval bíró vidéket boldogítanak. Másnap már nemcsak zsidókat, hanem törvényszéki bírókat kergettek el, nem tudom, hogy a papok segítettek-e ebben is. Mindez történt Kapuváron talán 3 napja. Erre Győrből kivonult pár katona rendet csinálni! Azok mindjárt a nép pártjára álltak, és folytatódott a rablás. Erre aztán mégis megijedtek a győriek, és küldtek egy szakasz katonát. Ezek aztán végre Kapuváron rendet csináltak. De a példa tetszett a vidéken. Elkezdtek ugyanazt Csornán, Beledben, Czirákon (utóbbi 10 percre van innen kocsin). Tegnap éjjel mindenütt kifosztottak minden vagyonos embert, a plébánosokat, a jegyzőket, a bérlőket. Reggel lóhalálában érkezett Józsihoz a főbaromfi mestere, egy bizonyos félkarú Marci nevű fiatalember. Beledben volt a vásáron. »Ma estére jönnek hozzánk. Végünk van!« Erre az egész cselédség közt nagy lett a készüllet. Mindenki fegyverkezett, parancsokat osztogatott, hencegett. Marci mesélt, hogy ő beállt a nép közé, és mikor kérdezték, hogy ő is bolszeviki-e, azt válaszolta, hogy természetesen. Erre kipakolták előtte teljes haditervüket, hogy ma éjjel jönnek Dénesfára, és elszedik a gróféktól az ő hadinyereségüket. Ha ő nem ad oda mindjárt mindent, akkor meglásd mi lesz! Beledben körülbelül 150 katona van, akik most hazaérkeztek – teljesen be vannak rúgva –, páran bele is fulladtak a szeszebe. Az asszonyok is teljesen meg vannak vadulva, a gyermekek a legva-

baktériumokról, orvosi műszerekről, s mindenki az orvosi könyveket bújtá. A nők már nem voltak elegánsak többé, de e helyett sterilnek kellett lenniük, és a párizsi parfümök illata helyett éter és kloroform szaga volt divatos.” KÁROLYI Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1967. 170–171.

² „Férjem nemcsak anyám szívét hódította meg: két nővéremet, Ilonát és Káját is megnyerte a maga politikai eszméinek, legalábbis időlegesen.” Uo. 241.

³ Andrásy Klára édesanyja Zichy Eleonóra volt. A rokoni kapcsolat innen eredeztethető.

dabbak. Délben megérkezett ide Cziráky Gyuri is, aki tegnap Szombathelyen volt, és ottan is a legszörnyűbb híreket hallotta. Ott a vidéken már gyilkoltak is. Itt ez még nem volt, mert mindenki fél és mindent odaad, ha 3 suhanc ráparancsol. A faluban itt nincsenek zsidók, és még nem kezdtek fosztogatni, és vérszemet még nem kaptak.

Kettőkor jött a hír, Czirákon volt pár dénesfai asszony, és azoknak mondták, hogy »készüljenek ma éjfélre Dénesfán, ott lesz aztán muri!« Erre iszonyú a készültség itt a faluban, ami különben alig áll pár házból és többnyire cselédségből. Mit csináljunk, végünk van!

A tanító, az intéző, a jegyző sápadtan rohantak Józsihoz: meg kell alapítani a Dénesfai Nemzeti Tanácsot és a nemzetőrséget. Ez nyomban meg is alakult. Nagy lelkesedés közepette 40 emberből áll, de mind megbízható. Az »intelligencia« annyira fél, hogy szinte messziről bűzlik. 4-kor megérkezett Kecölből Marika, akinek cselédsége annyira félt, hogy erővel küldötte ide (szegény szegyenkezve jött meg, félve attól, hogy gyávanának fogjuk tartani), de Kecölbe 4 szekér teljesen részeg katona jött, és megüzenték neki – és a zsidó jegyzőnek is –, hogy ma éjjel jönnek oda. Erre fölpackolta a kevés csomagját. Mesélte, hogy mi minden történt a vidéken. Tegnap éjjel folyton azt kiabálták, hogy ma éjjel a zsidók, holnap meg az urak! A zsidókkal mára végeztek. Mára jövünk mi. Most estefelé az a hír jön, hogy Beledbe katonasereg érkezett, és ott rendet csinált. De ez nem biztos. Itt Dénesfán egy fiatal paraszthadnagy vette át a 40 ember fölötti parancsnokságot. Mindenfelé a kertben, a kertek között a faluban patrouillok vannak felállítva. Riadó egy lövés. Mi is mind fel vagyunk fegyverkezve. Józsi telefonált Sopronba katonaságért, de üzenték, hogy nincs. Fegyvert talán küldenek holnap és esetleg egy gépfegyvert. Marci egy régi kaliberű pisztollyal eltűnt az éjszakába. Megy kémkedni. Józsi meg két másik ember, a Kis és Nagy vért akarnak látni. Az egyik öreg és nem mehetett a háborúba, a másik fiatal és sokáig volt, ezért olyan vadak. A szakács strázsál az ablak alatt. Most is hallok lépteket, mert a nemzetőrség tilalma dacára kinyitottam. 10-kor mindenki visszavonult szobájába. Én éppen készültem lefeküdni, mikor hirtelen egy lövés dördült el. A riadó! Gyorsan magamra kaptam ruháimat, és ki a folyosóra. Két remegő komorna és a gyerekek ichmasterja már kinn voltak. Iloncsi is egy pisztolyt szorongatva. Az egyik komorna elcsukló hangon újságotla – »nincs tovább.«⁴

Andrássy Klára – mint levele mutatja – egyre inkább kétségbeesett a magyarországi helyzet kapcsán. Emiatt képtelen volt nővérével higgadt be-

⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P4 (1917–1939) Andrássy család iratai.

szelgetéseket folytatni Károlyi politikájáról. Erről tanúskodik egy nevelőapjának szóló levél részlete pár nappal későbből: „Lehetetlenség volna nekem Katussal másról beszélni, mint ami ma azonos a levegővel. [...] azonos minden egyes szívveréssel, megtölti az egész lényemet, valós az az érzés, melyet a magyar Hymnus personifikál.[...] Hát lehet-e akkor elképzelni, hogy mi Katussal mérsékelten és kedélyesen vitatkozhassunk.”⁵ Nevelőapja azonban higgadtságra és nyugalomra intette, ismervén Kája megmásíthatatlan szeretetét Katus irányában: „megjön az az idő, amikor segítségére kell, hogy legyünk, megjön az az idő, amikor lebetegedésének kritikus perceit fogja átélni”⁶ – írta és nem tévedett. Károlyi Mihály és Andrássy Katalin emigrált, Klára pedig belevetette magát a legitimista politikába – ám a magyarországi Károlyi-ellenes politika miatt 1925-ben kiállt a nővéréek mellett és visszautasította az őket ért vádakat.⁷

A legitimizmustól a szociális legitimizmusig

Az 1926. január 5-én Budapesten megalakult Magyar Nők Szent Korona Szövetségének elnöke gróf Apponyi Albertné, ügyvezető elnöke pedig herceg Odescalchiné Andrássy Klára lett.⁸ A szövetség célja az volt, hogy az „ezeréves eszmét, édes hazánkat fönttartó pillérét, a Szent Koronához való rendíthetetlen hűségünket, úgy ahogyan azt az ezeréves alkotmány, a jogfolytonosság és az öröklési rend törvényei kívánják, ébren tartsa”.⁹ Ennek érdekében Andrássy Klára gyűlések, művészi előadások, teadélutánok, könyvek és a sajtó segítségével kívánta népszerűsíteni a legitimizmus gondolatait, és folytatott komoly propagandát. A szervezet például a Magyar Férfiak Szent Korona Szövetségével együtt rendezett programokat. Ennek az élénk szervezeti életnek sok információt köszönhetünk, hiszen a rendőrség beépített ügynökök segítségével figyeltette tevékenységüket – tudhatjuk meg a többszörösen idézett levéltári anyagból, mely a jobboldali mozgalmak jelentéseit tartalmazzák.

⁵ Uo.

⁶ Uo. Andrássy Gyula levele Andrássy Klarához 1918 novemberéből.

⁷ Andrássy Klára tiltakozó cikket írt, amelyben elutasította a Károlyi házaspárt ért vádakat, és bocsánatkérésre kényszerítette a szélsőjobboldali *Új Nemzedék* című újságot, annak hasábjain megjelentő (1925. október 14.) cikkével. Lásd HAJDU Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése. III. k. 1925–1930.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 128–130.

⁸ Andrássy Klára 1921. szeptember 5-én férjhez ment herceg Odescalchi Károlyhoz (1896–1987). Házassága nem volt sikeres, és kezdeményezésére 1927-ben válással végződött.

⁹ *Nemzeti Újság*, 1926. február 25.

„A Magyar Nők Szentkorona Szövetségében súlyos személyi sérelmek vannak. A tagok panaszkodnak, hogy Odescalchi Károlyné és Istvánffy Gyuláné¹⁰ minden intézkedési jogkört maguknak tartanak fenn, abba senkinek beleszólást nem engednek. A Konek Emilné¹¹ és Baracs Marcellné¹² vezetése alatt álló ellenzék kifogásolja, hogy a fenti két vezető társadalmi és általában a Szentkorona Szövetségen kívüli működésében olyan egyesületeknél vannak érdekelve, melyek antilegitimista, szabad királyválasztó programja megakadályozza Istvánffynét és Odescalchinét abban, hogy szintiszta legitimista politikát folytassanak, ezen kívül a kívülálló egyesületek éles felekezeti jellege a Szentkorona Szövetség zsidó tagjait is elidegeníti. Ez az oka annak, hogy a női szövetségből már csaknem az összes zsidó tagok kimaradtak, holott vagyoni tekintetben ezek voltak a női szövetség legszámottevőbb támaszai. Most az a helyzet, hogy [a] női szövetség nyomasztó anyagi gondokkal küzd.”¹³

Egy 1933. július 9-i belügyi jelentés megerősíti a személyi ellentétek létezését: „Legitimista mozgalmak vezetősége körében olyan nézeteltérések vannak, amelyek a már régebben tervbe vett egyesített működést kizárják. Mindenki, aki egy kis szerepet játszik, saját maga akarja behozni a királyt. Igen nagy a féltékenység.”¹⁴

Ezen a nyáron azonban jelentős fordulat következett be a legitimista szervezkedések életében. Június 27-én Grieger Miklós országgyűlési képviselő a képviselőház ülésén bejelentette, hogy néhány párton kívüli képviselő önálló legitimista pártot alakított, amely a Nemzeti Néppárt nevet vette fel. A nyilatkozat a párt első programja volt: „Akik eddig azt hitték, hogy a törvényes királyság helyreállításának a magyar törvényhozó testületben csak kevés lelkes és meggyőződéses híve van, azok az országgyűlés minkét házában elhangzott felszólalásokból meggyőződhetnek véleményük tarthatatlanságáról. Ma már mindenki világosan látja, hogy a

¹⁰ Istvánffy Gyuláné (született Márky Gabriella) tanár és író volt. Munkái az *Aradi Közlönyben*, a *Liptói Hírlapban*, a *Garamvidékében* és a *Néptanítók lapjában* jelentek meg. Elnöke volt a Szociális Misszió miskolci iskolai szervezetének, valamint a Keresztény Női Táborpártnak, főtittkára a Magyar Nők Szent Korona Szövetségének és tagja a Katolikus Háziasszonyok Országos Egyesületének. Lásd Bozzay Margit (szerk.): *Magyar asszonyok lexikona*. Dajkovich Sándor, Budapest, 1931. 474.

¹¹ Konek Emilné (született De Ciotta Edmea) a fiumei polgármester lánya, férje altengernagy. Három évig a Vöröskereszt ápolónője is volt. Uo. 551.

¹² Dr. Baracs Marcellné (született Schedl Etelka) 1922-től a Magyar Izraelita Nőegyletek Országos Szövetségének elnöke. Ő alapította a Nemzetközi Zsidó Nővédő Szövetség Magyarországi Alosztályát, valamint intéző tagja volt a Zsidó Nők Világszövetségének. Rendszeresen szociális tanfolyamokat szervezett. Uo. 111.

¹³ MOL K 149-1934-7-2654. Jobboldali Mozgalmak.

¹⁴ Uo. 1933. július 9. Belügyminisztériumi jelentés.

magyar jogfolytonosság nem tudományos absztrakció, nem szentimentális lelkek bánatos nosztalgiája, hanem önérzetes, bátor és céltudatos politikusok hitvallása, és azt hiszem, nem mondok újságot, ha kijelentem, hogy a magyar nemzeti közvélemény tekintélyes része azt kívánja, hogy az egyelőre párton kívüli legitimista képviselők külön pártban tömörüljenek a legitimizmus vezéreszméje, azon eszme körül, amely csillagyanánt ragyog az elsötétült magyar égboltozaton. Megvallom egészen őszintén, hogy ez a gondolat az én lelkemben is már régen felmerült, azonban nemcsak én foglalkoztam ezzel a kérdéssel, hanem politikai barátaim is.¹⁵ Jó lélekkel állíthatom, hogy majdnem minden összejövetelünk alkalmával szóba került ez a kérdés. Az egyik azt mondotta: az, amit mi legitimizmusnak nevezünk és ami igazi magyar műnyelven jogfolytonosságot jelent, nem pártügy, hanem az egész magyar nemzeti történet léghőre, ez nem lehet egy párt privilégiuma, hanem természetes atmoszférája a magyar nemzetnek. A másik így okoskodott. Az alkotmányhűség gondolatát nem szabad kisajátítani egy pártnak sem, mert ebben a gondolatban minden irányzat találkozhat, a konzervatívok, a liberálisok, sőt a radikálisok is, szóval mindazok a politikai irányzatok, amelyek törvényes alapon állnak és eszméjük megvalósításáért törvényes eszközökkel küzdenek. A harmadik így argumentált: az örökös király személyét nem foglalhatja le a maga számára egyetlen párt sem, mert hiszen a monarchiának két nagy előnye a következő: az egyik az, hogy megkíméli a közéletet az elnök-, illetőleg az államfőválasztással járó korrupciótól és választási izgalmaktól, a másik pedig az, hogy a monarchiában egy pártokon felül álló, minden párttól független hatalmi tényező létezik, ami különösen ott, ahol hevesek a pártharcok, csillapítólag és megnyugtatólag hat a pártküzdelmekre.”¹⁶

¹⁵ Az *NNP Hivatalos Értesítőjében* (I. évf. 2. szám, 1933. július) Andrassy Klára jegyezte a következőket: „Magyar asszonyokhoz: Az NNP megalakításával szemben csakis egyetlen kifogásunk lehet, hogy már sokkal előbb kellett volna megalakulnia. A legitimista közvélemény nagy része türelmetlen várakozással sürgette egy olyan parlamenti párt megalakulását, amely legelső célkitűzése a legitim királyság mielőbbi helyreállítására. [...] Mi nem hirdetünk új stílust, mert megelégszünk azzal a stílussal, amely 1000 évig fenntartotta az országot, s melyről akkor tértünk le, amikor a trianoni testtel a trianoni lelket is magunkra öltöttük, amikor szabadságjogainkról lemondunk, amikor önkormányzatunk meghamisítását tűrtük, amikor a jog alapja ingott meg lábaink alatt, amikor megingott a hitünk az eskü szentségében, amikor királyunkat kiszolgáltattuk az ellenségnek, amikor a létért folytatott harcainkban meggyőződésünket tagadtuk meg.

A régi nagy magyarok stílusa világnézetet jelent a trianoni kis magyarok új stílusával szemben. A legitimista világnézet, amelynek hirdetésére bontott zászlót az NNP, nem csupán közjogi alapot jelent, de jelenti elsősorban nemzetünk újjászületését, szellemben és jellemben.”

¹⁶ GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÖLÖSKÉI Ferenc (szerk.): *Politikai pártok programjai Magyarországon. Magyarországi pártprogramok. 1919–1944.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1991. 344–348.

A már hivatkozott belügyi jelentésből is az látszik, hogy Andrássy Klára a harmincas évekre a legitimista mozgalom egyik fontos szereplője lett, például azért, mert a Magyar Nők Szent Korona Szövetsége „mint társadalmi egyesület teljesen úgy működik, mint egy politikai párt. Tömösváry, Odescalchiné, Somlyódy, Pethő, Grieger¹⁷ tárgyalásaikat állandóan a hercegő lakásán tartják”.

„Herceg Odescalchiné gr. Andrássy Klára, Grieger Miklós apátplébános, Dr. Tömösváry Tivadar ügyvéd, Somlyódi bankigazgató, Pethő Sándor történetíró vezérlete alatt működik az újonnan alakult Nemzeti Néppárt. Magába foglal több kisebb pártot. Folyó hó 5-re a Pesti Vigadóban tervezett vacsorával egybekötött zászlóbontás elmaradt, mert azt a Belügyminiszter Úr nem engedélyezte. Ennek pótlására folyó hó 10-én este Ferenc József rakpart 2. szám alatti vendéglő éttermében lesz nagygyűlés, amelyen a felsoroltak vesznek részt.” Ugyaninnen tudható, hogy Pethő Sándor ezen az első gyűlésen így indokolta részvételét: „Csatlakozom ehhez a párthoz, melynek vezetésével az önzetlenséget és az elalkudhatatlan szociális szellemet Grieger Miklós személye garantálja, amelynek hódító erejét és szépségét egy tüneményes magyar asszony, Andrássy Klára grófné képviseli [...]”¹⁸

Andrássy Klára életében azonban nem az NNP volt az első politikai párt: már az 1928-ban alakult Keresztény Ellenzék nevű, Friedrich István vezette szervezet körül is tevékenykedett, s onnan, annak politikai platformjáról indulva jutott el az új párthoz.¹⁹ A történetíró Lázár Vilmos szerint ebben „etikai igényessége” vezette. „Politikai érdeklődése a családi tradícióknak megfelelően igen intenzív volt. [...] Olvasmányai, értesülései egyre inkább lehetővé tették, hogy a társadalom gyorsan mélyülő válságának gazdasági rugóit felismerje. 1931-ben egy magát Keresztény Ellenzéknek nevező párt előadói pódiumán előad, ahol – kenyér nélküli cirkusznak – a nép pénzét herdáló együttesnek nevezi a magyar közéletet, és indulatosan vágja oda, hogy ez az »örökös ünnep nélküli ünneplés és ez a Potemkin-rendszer semmi jóra nem vezet«. A későbbi években a Gömbös-kormány idején a sokasodó cirkuszi handabandának s az egyre fogyó kenyér láttán a Margit-rakpart úrnőjét etikai igényessége rádöbentette a valóság felismerésére. A magyar társadalom gazdasági és er-

¹⁷ Grieger Miklós és Andrássy Klára azonos körökben mozogtak, azonos politikai célért küzdöttek. Grieger ifj. Andrássy Gyula, majd Pethő Sándor gondolatain nevelkedve alakította ki sajátos harcias legitimizmusát. Ez az eszme találkozott Kája gondolataival.

¹⁸ MOL K 149-1934-7-2654. _____

¹⁹ A Keresztény Ellenzékre lásd *Politikai pártok programjai*. I. m. 272–274.

kölcsi züllését és a német imperializmus agresszív szándékait tisztán látta.”²⁰ Röviden: Andrassy Klára a szociális népkirályság eszméjének a híve lett. Emiatt arra az elhatározásra jutott, hogy lemond a Magyar Nők Szent Korona Szövetségében betöltött pozíciójáról. Apponyi Albertnéhez írt 1937. április 15-i keltezésű levele ennek a politikai hitvallásnak az összefoglalása.

„Kedves Klotild néni! Már hónapok óta vajúdik bennem az elhatározás, amely csak lassan érett meg. Ez az elhatározás sok belső harc és telpelődés végső eredménye, és mint ilyen, visszavonhatatlan. Nem tartom magam többé alkalmasnak arra, hogy a Szent Korona Szövetség útját vezessem. Mire előreláthatólag nyáron hazatérhetek, ötnegyed éve voltam távol, orvosom szerint azonban azon túl is sokáig actió- és munkaképtelen leszek.²¹ De különben is az otthoni politikában olyan megváltozott helyzet állott be, amelybe sehogyan nem tudnám beletalálni magamat. Tudom, hogy az utóbbi években sokan helytelenítették és a hátam mögött kritizálták azt az aktív, harcos, népi mozgalomra támaszkodó legitimizmust, amelyet Griegerrel együtt kezdeményeztem. Pedig ma is, miután ez az irány megbukott, egyedül ezt a próbálkozást találok helyesnek, célravezetőnek, és ennek bukását elsősorban azoknak tudom be, akik sohasem akarták belátni, hogy a XX. század derekán csakis azok az irányok győzhetnek, amelyek megalkuvás nélkül, bátran haladnak a maguk útján, a népnek széles tömegeire és egyedül azok érdekeire támaszkodva. Tudom, hogy sokaknak fáj, hogy mi a szociális legitimizmust, a népkirályságot hirdettük, ebben helyesen egy forradalmasító gondolatot láttak, melyet minden erővel meg kellett buktatni. Ez sajnos sikerült, és a legitimizmus újból arra a társadalmi, teázó, miséző, csodát váró platformra került, amelyből ki akartuk szabadítani, és amely szerintem egyben halálát is jelenti. Hogy a hitlerizmus akkora erővel tört előre Magyarországon, azt elsősorban a mi kudarcunknak tulajdonítom és azoknak, akiknek egyéni, párt- és osztályérdeke volt annak a kudarcnak minden eszközzel való előmozdítása (rágalom, besúgás, szét-húzás szítása stb.).

Ezekkel a legitimistákkal soha többé nem tudnék együtt dolgozni, mert úgy érzem, hogy egy világ választ el tőlük!

Ezek után Klotild néni be fogja látni, hogy nem vagyok többé alkalmas a társadalmi legitimizmus kiegyenlítő szerepének betöltésére.

²⁰ LÁZÁR Vilmos: *Egy emlékirat lapjaiból*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976. 199.

²¹ Kája több alkalommal is meglátogatta nővérét az emigrációban, ápolta betegségében (tüdőbaj és tífusz), ugyanakkor ő maga is megbetegedett.

De nem volnék őszinte, ha még valamire nem térnék ki, amely azonban senki mást nem érint, mint önmagam, hiszen egyelőre nem tudnék, és nem is akarok politikával foglalkozni. Betegségem hosszú hónapjai alatt évek óta először értem rá nyugodtan feldolgozni, bizonyos fogalmakat magamban tisztázni. Otthon hosszú idő óta a túlzott aktivitás hibájába estem, helyi kérdésekben, apró részletekben elmerültem, és ez mindenkor a gondolkodás és önismeret rovására vezet. Ma világosan látom, hogy a legitimizmus szolgálatában gyakran olyan látszatokba sodródtam, amelyek belső meggyőződésemet nem fedték. Nekem a restauráció a magyar faj fennmaradásának és fejlődésének egyik legerősebb biztosítéka, minden imperialista agresszió, de főképpen a hitleri Németország Drang Nach Ostenje ellen, a Dunavölgye rendezésének magyar szempontból legelőnyösebb módjának tűnik, de a monarchista elv mint világnézet messze áll tőlem. Soha semmi közösséget nem éreztem akár a német, akár a francia klasszikus legitimizmussal, azzal a jobboldali világnézettel, ami a monarchista gondolatnak alapja.

A magyar restaurációban nem az arisztokratikus, feudális, kapitalista világrend megerősítését láttam, hanem ellenkezőleg, ennek szisztematikus letörését, mert a királyban mindazokat a tulajdonságokat véltem felismerni, amelyek magyar uralkodó osztályokban oly nagy mértékben hiányoznak: benne egy erősen népi és szociális uralkodót láttam, aki a tiszta népuralom eszközeivel valósítaná meg egykor a szociális népkirályságot.

Mint mindenben, úgy a királyság intézményében is nem a forma, de a tartalom a fontos, és hittem, hogy speciálisan Magyarországon, a királyság intézményén keresztül jobban és maradandóbban valósítható meg a szociális állam, mint köztársasági alapon. Ezen meggyőződésemet a nyilvánosság előtt sosem hangoztattam, mert úgy éreztem, hogy világnézeti szempontokat félretéve kell közös fronton harcolunk azért, ami momentán elérhető. Egy év óta azonban a helyzet erősen megváltozott.

A fasizmus győzött Abesszíniában, legyőzte a Népszövetséget, szövetkezett másik megnyilvánulási formájával, a hitlerizmussal, és most úgy látja, hogy nyitva áll az út világhatalmi céljai felé.

Ennek első kelléke a világnézeti harc előidézése, a demokratikus országok belső gyengítése: legalkalmasabb eszköznek a legrettentőbb spanyol polgárháború előidézése bizonyult. Berlin és Róma a világháborúból oly ismeretes Grandpropaganda eszközeihez folyamodva igyekeznek a világ közvéleményét megnyerni annak, hogy Olaszország a Földközi-tengeren, Németország pedig Kelet- és Északkelet-Európa felé szabad kezet kapjon.

Második lépése az osztrák legitimizmus elejtése, hátbatámadása volt. Mussolininek ma már nincsen többé szüksége a békés egyensúly politi-

kájára, hiszen amióta a szoros frontot feladta, az agresszív imperializmus olyan fázisába lépett, amelyben a habsburgi restaurációegyensúly gondolatának többé szerepe nem lehet. Tehát régi csatlósait nyugodtan leszúrhatja, őket az új fegyverbarátság oltárán feláldozhatja. Azonban érthetetlen előttem, hogy ezt a perfid hátbatámadást mindkét ország legitimistái oly egykedvű nyugalommal fogadták! Ez a »nyugalom« erősen félreérthető, gyengeségre, teljes kiszolgáltatottságra vall.

Harmadik lépése a hitlerizmus támadása a magyarországi már-már alig védekező látszat-alkotmányosság ellen. Aber aufgeschoben ist nicht aufgehoben!²²

Ami ma nem sikerült, az holnap sikerülni fog, és nyitva áll az út Közép-Európa és a Balkán felé. Ha ez megtörtént, a hadianyaggyárosoktól szubvencionált hitlerizmus megkezdheti irtó hadjáratát a demokratikus országok ellen.

Ennek a rettenetes harcnak végkimenetele talán bizonytalan, de abban a háborúban a maréknyi magyarság csakis elvérezhet, kolonizálódhatik, az askarik²³ szerepére süllyedhet. A fasiszta-hitlerista közös frontban, amely német alapossággal készíti elő az új világháborút, a magyar faj el kell, hogy pusztuljon.²⁴

Mert egy szájból meleget és hideget fújni egyszerre nem lehet. Külpolitikailag a német–olasz vonalon maradni és belsőleg sikerrel védekezni a hitlerizmus ellen nem lehet. A helyzet nézetem szerint ma úgy áll, hogy vagy legitimisták vagyunk, vagy fasiszták. A kettő össze nem egyeztethető.

Sajnos a dolgok logikájából következik, hogy abból a bűvkörből a legitimizmus nem tud szabadulni. Nem tudja függetleníteni magát, sem reálpolitikailag, sem ideológiailag.

Külpolitikailag ki van szolgáltatva Mussolininek, ideológiailag pedig tudjuk, hogy a hitleri céltudatos sajtó-compagne múlt ősszel egyes legitimista nézetű férfiakat arra vezetett, hogy világnézeti szempontokra hivatkozva a legitimizmust mint már nem aktuális kérdést elejtsék. Ugyanazok ma is szoros fegyverbarátságot tartanak fenn szélsőjobb-dali hitlerista alakulatokkal, mint például a Kékkereszttel.²⁵

²² Ami el van halasztva, az nincs elfelejtve.

²³ Az askari arab, török eredetű szó, amely a Közel-Keleten és Kelet-Afrikában az európai gyarmatosító hadseregekben szolgáló helybéli katonák elnevezése volt.

²⁴ A háború kezdetén Andrássy Klára Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez tartozott. Legitimizmusa harcos antisziszmusba váltott – tudhattuk meg édesanyja leveléből, amelyet Katusnak írt az emigrációba. Lásd HAJDU Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése. II. k. 1921–1925.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 1065.

²⁵ „A magyar belpolitikában jelentkező szélsőséges törekvések, fajra alapozott diktatórikus igények külföldi segítséggel egyre erősebb propagandát fejtettek ki, egyre hangosabb követelésekkel és szociális, nemzeti

Hitem szerint a restaurációnak csakis akkor lehetne jövője úgy Magyarországon, mint Ausztriában, ha a legitimizmus képes lenne egy teljes volte-facét²⁶ csinálni, és átmenni az antifasiszta vonalra a nyugati demokráciákra támaszkodva. Belátom, hogy ez a dolgok természeténél és mai állásánál fogva úgyszólván lehetetlen. Nálunk egyedül talán Rassay²⁷ volna alkalmas és képes erre, de ő nem képviseli a legitimista tömegeket.

Mindezeket csak azért írtam meg, nem mintha a tanácsára jogot vindikálnék magamnak, de hogy Klotild néni tisztán láthassa és rajta keresztül a Szövetség többi vezetője, hogy nekem miért kell megválnom attól a szövetségtől, amelynek legaktívabb tagja voltam tíz éven keresztül. Egyénileg ez rosszul is esik nekem, hisz igazán meggyőződéssel szolgáltam ezt a mozgalmat, de a mai helyzetben léptem nyomon ellenkezésbe kerülnék a legitimisták és a szövetség óriási többségével, és nem célom a belső harcok elmérgesítése.”²⁸

Andrássy Klára egy nappal később édesanyjának is fogalmazott egy levelet, amelyhez mellékelte lemondó nyilatkozatát, és igyekezett némi magyarázatot is adni tetteire. Arról írt, hogy hiába is kívánná folytatni tevékenységét a szövetségben, már többeknek megrendült benne a bizalmuk, hiszen az 1936–37-es éveket Katussal töltötte az emigrációban.²⁹

demagógiával jelentkeztek. Ez a keresztény egységen belül is problémát okozott. A Csilléry András vezette úgynevezett Kékkereszt mozgalom szélsőséges hangnemben követelte a radikális szociális reformokat, a zsidók kiszorítását, a magyarság védelmét. Első nyilvános gyűlésüket 1937. január 21-én tartották a Vigadóban, mely után a mozgalom lendületet kapott.” KARDOS József: *Legitimizmus*. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 228.

²⁶ Franciából olasz nyelvbe átültetett szó, hátraarcot jelent.

²⁷ Rassay Károly 1937. május végén elmondott beszédében „azt hangsúlyozta, hogy nála a legitimizmus nem közjogi és nem érzelmi jellegű állásfoglalás, hanem a nemzet érdekének szolgálatát. Ebből kiindulva hangsúlyozta, hogy »soha annyira nem volt szükség arra, hogy a legitimista mozgalom az ország érdekében abszolút fegyelmezettséggel törekedjen érvényesíteni a maga gondolatvilágát, mint most«. A Dunamedence problémája európai kérdés lett, és erre a legitimizmus megfelelő választ adhat.” KARDOS József: i. m. 249.

²⁸ MOL P4 Andrássy család levelezése 1917–1939.

²⁹ Andrássy Klára politikai szemléletváltozását a Katussal eltöltött idő is nagyban elősegítette. Erről az időről írja Károlyi Mihályné: „Sokszor a hajnali órákig elvitatkoztunk, s mivel nincs edesítőbb annál, mint saját családtagjainkkal vitatkozni – a franzensbadi kúra valószínűleg egyikünk egészségi állapotát sem lendítette fel. De nekem mégis nagy hasznomra vált – más szempontból. Minél jobban meg akartam győzni anyámat és Káját a szocializmus előnyeiről, annál jobban megszilárdult a saját meggyőződése is. Részletesen elemeztük a múltat: a mi 1918-as forradalmunkat. Egyre kevesebb keserűség volt ezekben a vitákban, s jöhet Kája nem adta be a derekát, és látszólag továbbra is kitartott a royalizmus mellett, két évvel később, amikor a spanyol polgárháború idején velünk töltötte Svájcban a telet, bevallotta, hogy megtérése a mi franzensbadi találkozóinkkal kezdődött.” KÁROLYI Mihályné: *Együtt a száműzetésben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978. 230–231.

Az Andrássy Klára politikai nézeteiben bekövetkező változásokról tanúskodnak későbbi kéziratai is, amelyek leginkább a faszizmustól való félelemtől szólnak. 1937. november 2-án keltezett, anyjának írt levelében már arról számolt be, hogy remélhetőleg állást kap egy angol lapnál újságíróként. A spanyol polgárháború résztvevőivel kívánt interjúkat készíteni, ehhez várta a megbízatást. Reménykedett, hogy „ha így bejutok egy konzervatív vagy liberális lapba, és bizonyos nevem lesz, sokat tehetek otthoni ügyekben is, és egészen másképpen léphetünk fel. [...] Azokat kell megkeresni, akik ugyanattól félnek, a náciizmus világhegemoniájától.”³⁰

Végül 1938-ban a párizsi *L'Orde* és a koppenhágai *Politiken* újságok megbízásából bejárta a polgárháborús Spanyolországot.³¹

Katinka így emlékezett testvére ekkori tevékenységére: „Kája elutazott Spanyolországba segíteni a köztársaságiaknak. Felszámolta legitimista múltját, belépett a csehszlovák kommunista pártba. A velünk töltött idő nem maradt rá hatástalan. Csak jóval a halála után tudtuk meg, milyen veszélyes küldetéseket vállalt: nagy pénzüsszegeket vitt például a köztársaságiaknak Katz Otto (alias Simon) megbízásából. Persze egy Odescalchi hercegnőt senki sem gyanúsított volna efféle tevékenységgel. Én magam kétségbe voltam esve, hogy tétlenül kell szemlélnem a tetőfokához közeledő harcot, s vérző szívvel figyeltem az eseményeket.”³²

A két külföldi lapban megjelent tudósításaiból *Asszony szemmel végig az égő Spanyolországon* sorozatcím alatt 1938. február 13-tól az *Újság* közölt részeket. Azonban már az első írás egyértelműen mutatja: Andrássy Klára nem csak sajátosan női nézőpontból szemlélte az eseményeket. „Általában azt már Spanyolország földjére való lépésünk pillanatától fogva mindenfelé tapasztaltuk, hogy a kormánynak legnagyobb problémája: hogyan lássa el élelemmel a lakosságot. Az úgynevezett be

³⁰ MOL P4 Andrássy család levelezése 1917–1939.

³¹ *Az Esti Újság* 1937. december 23-ai számában *A spanyol harctér riportere lett Kája hercegné – Nem tudta elviselni, hogy fiát vissza kellett adnia atyjának – a Politiken című dán lap tudósítójaként utazott Spanyolországba* című cikk szerint Andrássy Klára „pár hete” teljesen váratlanul „eltűnt” Budapestről, majd december 20-án indult Párizsból Spanyolországba. Az írásból nem derül ki, hogy mire alapozva sugallják: ennek hátterében családi ügy áll. Magyarországi politikai szerepléséről így írtak: „Nagy műveltsége és összeköttetései a magyar legitimizmus középpontjába állították. Több ízben látogatást tett Ottó királyfinál, akinek a legteljesebb bizalmát élvezte. A magyarországi restaurációs mozgalmakba élénk szerepet vitt Odescalchiné Andrássy Klára, aki később, mint képviselő is fellépett, de nem sikerült bejutnia a magyar törvényhozás házába. Palotájában egyre-másra jelentek meg a királypárti urak, akik tőle kaptak irányítást és tanácsokat.”

³² Kevesen ismerik Andrássy grófnő tevékenységét teljes részletességgel. Ehhez nyújt segítséget Katinka visszaemlékezése: lásd KÁROLYI Mihályné: *Együtt a száműzetésben*. I. m. 235.

nem avatkozási egyezmény megengedi ugyan, hogy élelmiszert bevigyennek, mégis sok élelmiszerral megrakott hajót elfogtak vagy elsüllyesztettek Francóék. Éppen ezért igen sok hajózási társaság arra való hivatkozással, hogy a tengeren való szállítás a spanyol partok körül halálos kockázattal jár, részben megszüntette a járatokat. És ezzel anélkül, hogy a tulajdonképpeni hadviselést komolyan megnehezítenék, csak a lakosság megélhetését nehezítették meg. [...] Vannak helyek, ahol a lakosság hetek óta nem látott kenyeret. Ezzel szemben hús van mindenhol elegendő, zöldség pedig annyi termett, hogy külföldre is visznek belőle. [...]

A mai mérsékelt kormányzat meg akarja mutatni a világnak: haladó demokráciát akar alkotni. A jelenlegi kormány koncentrációs alapon jött létre. Nemcsak szocialisták vannak benne, hanem katolikus és nacionalista baszkok és különféle polgári pártiak is. Juan Negrin miniszterelnök és Prieto hadügyminiszter mérsékelt szocialista politikus egyénisége erősen rányomja a maga bélyegét a kormányra. Az anarchisták vezetői és más felforgató elemek a közéletből a börtönbe kerültek.”³³

A február 20-i újságcikkben arról számolt be, hogy hogyan gondolkodnak a spanyolok – egyértelművé téve, hogy kikkel szimpatizál: „Valójában szó sem lehet nálunk bolsevista uralomról. Demokrácia – ez nem ámító jelszó itt, hanem tény. Minden reakcióellenes elemnek a demokráciája a miénk. Nem tagadjuk, hogy a polgárháború első hónapjaiban csakugyan anarchia volt itt. Francóék felkelése természetesen gyengítette a kormányt, amely így meg volt fosztva hadseregétől és rendőrségének nagyobb részétől. Ez sok sajnálatos eseményt idézett fel. Félrevezetett emberek az ország számos helyén bosszúállásra ragadtatták magukat. Városokban és falvakban egyaránt történtek kilengések olyan kapitalisták, nagybirtokosok, vagy hasonlók ellen, akik nyíltan vagy titokban Francóval rokonszenveztek. 1936 júniusa előtt a kormányzat a mi egészen mérsékelt polgári reformjaink alapján állott.”³⁴

Az egy héttel később megjelenő cikkében a köztársaságiak két börtönében tett látogatásáról írt, és lényegében ideálisnak mutatta az ottani körülményeket: „Engedélyt kaptam, hogy Barcelona börtöneiben látogatást tegyek. A legszűfoltabb két tömlőben néhány órát töltöttem. A férfiak börtönében több mint 2000 politikai foglyot találtam. Szabad volt hosszan elbeszélgetnem bárkivel, aki érdekelt engem. Az épület modern csillagbörtön típus. Viszont látszik rajta, hogy évek óta nem va-

³³ *Újság*, 1938. február 13. (A riport minden része *Asszony szemmel végig az égő Spanyolországon* címmel jelent meg.)

³⁴ Uo. 1938. február 20.

kolták és nem is fűtik, ez az utóbbi körülmény azonban nem elviselhetetlen Barcelona enyhe éghajlatában. Az épületen belül a foglyok szabadon jöhetnek-mehetnek, meglátogathatják egymást, fogadhatnak külső látogatót. Egy fogoly – jobboldali újságíró – elmondta nekem, hogy felesége naponta látogatja, és az ebédet együtt fogyasztják el. Legtöbbjüknek cellájában van rádió is.

Világeseeményeket gyakran előbb tudnak, mint én – mesélte a kedélyes fiatal igazgató, akivel – úgy vettem észre – a rabok nagy többsége baráti lábon áll. A foglyok faliújságot szerkesztenek, amelyben cikkek, versek, rajzok, a különböző pártállású fegyencek politikai polémiái vannak. A fogházigazgató mosolyogva mondta nekem: »attól félek, hogy néhány napra be kell tiltanom ezt az újságot. Túlságosan visszaélnék már engedékenységünkkel!«

A női fogház külseje már sokkal barátságosabb. Valaha iskola volt. Itt semmi sem mutat arra, hogy börtönben vagyunk. Sehol egyetlen rács, sehol vasajtó, nem hallani olajozatlan záruk csikorgását. Legtöbb foglyot a kertben találok. Az enyhe napsütésben ülnek, kézimunkáznak vagy olvasnak. Mindegyik viselheti a maga ruháját. Női felügyelők viselik gondjukat. Az igazgatónő rokonszenves fiatalasszony, diszkréten félrevonul, amikor a foglyokkal beszélgetni kezdtem. Egy villogó szemű idősebb asszony keserű daccal válaszol a kérdéseimre. »Nincs semmi panaszom a bánásmód ellen, de magában véve az a tény, hogy ide kerültem, felháborító. 15 éve balpárti vagyok.«³⁵

Beszámolóiból kiderül, hogy haditudósítóként lépett fel, azaz nem maradt a biztonságos hátországba, messze a frontvonalak mögött: „A madridi egyetemi városban járva túlságosan is megismerkedik az ember a legújabb hadviselés szörnyűségeivel. Ezek a bámulatos egyetemi épületek, amelyek sok generáció szellemi kultúráját szolgálták volna, éppen akkor készültek el, amikor a polgárháború kirobbant. Most csak megtépázott falak rút tömegét látni, az ellenséges tüzéség állandó tüze lassanként elsöpört innen mindent. Óriási lyukak tátonganak a vastag falakban, az alap egyelőre még érintetlen, modern erődyszerű. Dante poklának látomásaira emlékeztetnek ezek a föld alatti folyosók. Végtelennek tetsző nyirkos pincék, amelyeket nyílt tüzek vörös lángja világít meg. Sűrű füst mindenfelé. Viharvert arcú emberek ülnek körül a tüzet, szemük fehéren csillog a tűz fényében. A vízvezetéki csöveket szétzaggatta egy gránát, mindenfelé nedvesség szivárog át a padlón. Néhány méternyire a szemben levő épületet Franco csapatai tartják

³⁵ Uo. 1938. február 27.

megszállva. Hosszú hónapok óta farkasszemet néznek egymással az el-lenséges csapatok. A köztársaságiak zászlóalját, amelynél most látoga-tóban vagyok, három hónap óta nem váltották fel. [...]

Hajnalban indultunk az aragóniai frontra. Egy amerikai és egy belga újságíró van a társaságomban, ők már ismerik a járást. Sokáig egyhan-gú vidéken rohan az autó. Téglavörös föld, szürke színű gránitsziklák. Majd Európa egyik legszebb, mondhatnám legtitokzatosabb tájára ér-keztünk. Barcelona tartományának arra a részére, ahol a Monserrat hegy mészkövei csipkeszerűen merednek az ég felé. A hegyoldalon, 900 méter magasságban, a több mint ezer esztendőös apátság dacol az idővel. A kolostort és a híres irattárt két bencéspap őrzi. A középkori kézira-tok sértetlenül nyugszanak helyükön.

Al frente! – a front felé! – ilyen felírások igazítottak útba. Huescánál értük el a harcvonalat. Amint a dombon húzódó és homokzsákokkal védett lövészárkokhoz közeledtünk, a magaslat túlsó oldaláról tüzelni kezdtek ránk. Állandóan süvítettek mellettünk a golyók. »Állj!« – kiált ránk az őrszem. Egy tiszt lép hozzánk és figyelmeztet: siessünk vissza, mert tanktámadást várnak.³⁶

Andrássy Klára 1939 januárjában úgy döntött, hogy visszatér Magyar-országra. Hazatérve azonnal bekapcsolódott az itthoni politikai életbe. Keddenként a Lánchíd budai hídfőjénél, a rakparton lévő Andrássy-pa-lotába voltak hivatalosak a korszak fiatal értelmiségei, ahol a „haladó arisztokrata” hölgy társaságában politizáltak, adtak hangot Hitler-elle-nes meggyőződésüknek egy pohár tea és püspökkenyér fogyasztása kö-zepette. Mindezeknek a találkozóknak külön jelentőséget adott Kája hercegné szépsége, „sugárzó és sugálló jelenléte”.³⁷

A világháború kitörésétől részt vállal a Magyar–Lengyel Egyesületek Szövetségének tevékenységében, amelynek létrehozása Széchenyi Károly nevéhez fűződik, és főtítkári posztját akkoriban Salamon-Rácz Tamás töltötte be, aki mellett elsősorban nők segítkeztek a lengyel zsidók ma-gyarországi menekítésében. A Lengyel Menekültügyi Bizottság elnök-helyettese Odescalchiné Andrássy Klára grófnő lett, aki hamarosan lét-rehozott egy németellenes, pontosabban egy náciellenes irodalmi társaságot, amelyet havonta egy alkalommal hívott össze az Andrássy-palotában. Ide főként a Márciusi Front tagjai látogattak el: Szabó Zoltán, Kovács Imre, Bibó István, Veres Péter, de megjelent Darvas József és

³⁶ *Újság*, 1938. március 13.

³⁷ BOLDIZSÁR Iván: *Szépecske haza*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1978. 148. (Andrássy Klára nem egyedül látta el a háziasszonyi teendőket; segítőtársa unokatestvére, Szapáry Erzsébet grófnő volt.)

Keresztury Dezső is. Politikai céllal még az angol nagykövet és felesége is meghívást kapott, valamint a Fő utcai villában kapott helyet a Lengyel Tanácsadó Központ és az Egészségügyi Szolgálat is.³⁸ A Lengyel Vöröskereszt magyar ágának egy része is itt talált menedékre.

Tevékenysége és ismertsége folytán Andrassy Klárának egyre veszélyesebbé vált Magyarországon élnie, és hamarosan menekülni is kényszerült. Pálóczi-Horváth György, a grófnő ismerőse szerint Hohler volt budapesti követ megállapította, hogy Kája a németek letartóztatási listájának élén állt.³⁹ Nem véletlen, hogy Károlyi Mihálynéhoz szeretett volna eljutni Amerikába, utazása azonban nehézségekbe ütközött – vízumkérelmét 1941. április 5-én elutasították. Ekkor a „rózsaszín hercegnő” kihallgatást kért Horthytól. Elmondta az államfőnek, hogy külföldre akar utazni, mert nem képes nácik között élni. Horthy udvarias volt, érzékenyen érintették a hercegnő szavai, majd biztosította a kiutazási lehetőséget Kájának, aki szeretne volna, hogy Pálóczi-Horváth is megkaphassa az engedélyt. A fiatalembernek viszont még nem voltak papírjai, így ő csak késve érkeztetett Jugoszláviába. Ott már csak egyszer látták egymást az életben, mert Dubrovnikban egy eltévedt bomba – 1941. április 12-én – kioltotta Andrassy Klára életét, aki ekkor éppen a postahivatal épületéből lépett ki, ahonnan értesítette családját szerencsés megérkezéséről. Katinka szerint „Halála után útítársa ajánlólevelet talált nála: a budapesti brit követ ajánlotta Káját jelentős londoni vezető emberek figyelmébe,⁴⁰ megemlítvén, hogy fontos munkát végzett a szövetségesek érdekében (például szabotázscselekményeket szervezett lengyelországi német vasúti és egyéb szállítmányok ellen). A tengerészeti attasé úgy megrémült, hogy ott a helyszínen elégette a leveleket.”⁴¹

Sógora, gróf Cziráky József (aki Dubrovnikba utazott, hogy feltárja a grófnő halálának körülményeit) jegyzetei megerősítik, hogy Kája a tengerparti városban kapcsolatban állt lengyel emigránsokkal, valamint

³⁸ KAPRONCZAY Károly *Hungarian Aristocracy and the Refugee Care* című munkájában írja: „A Magyar–Lengyel Bizottság összehangolta a tevékenységét az illetékes minisztériumok menekültügyekkel foglalkozó államtitkáiraival, illetve hivatalnokaival. A bankszámla, amelyre külföldi szervezetek és a lengyel száműzött kormány pénzügyi segílyt tudott utalni, szintén a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság nevében volt a Nemzeti Banknál. Gróf Károlyi Józsefné, Odescalchi hercegnő, Szapáry Erzsébet grófnő, Andrassy Ilona grófnő és a magyar közélet más eminens tagjai játszottak fontos szerepet ebben a bizottságban. Ez a csoport titokban támogatta az evakuációt azért, hogy segítséget nyújtott a civil táboroknak. Sok magyar szállította saját autójában a lengyeleket a határig, biztosítva ezáltal a határátkelést is.” (Saját fordításban.) A kézirat herceg Odescalchi Pál magángyűjteményéből származik.

³⁹ KÁROLYI Mihályné: *Együtt a száműzetésben*. I. m. 253.

⁴⁰ A budapesti angol követ levelezése és ajánlólevelei az Angol Nemzeti Levéltár tulajdonát képezik.

⁴¹ KÁROLYI Mihályné: *Együtt a száműzetésben*. I. m. 254.

Jugoszláviában szolgáló angol és amerikai diplomatákkal (temetési költségeit utóbbiak állták). Tőle tudjuk, hogy „Kája a 28-as kővel jelzett sírban, diófa koporsóban fekszik. Fekete fakereszt, hibás, fehérbetűs felírással: ADESCHALCHI KAROLINA 1941. IV. 12.”⁴²

Andrássy Klára felett 1942. február 4-én a Magyar Nők Szent Korona Szövetségének elnökeként Marenzi Ferenc Károlyné tartott búcsúbeszédet. Szövege abból a szempontból is érdekes, hogy Kája „férfiás” közéleti és politikusi szerepvállalását, aényt, hogy modern nőként élt, rendkívül tradicionálisnak ábrázolta – lényegében a középkori-koraújkori „kivételes nő” narratívájának megfelelően. (Már-már olyan nőként, mint aki az elesett férfi helyébe lép.) „Tradicionális örökségképpen hozta magával minden csepp vérében a nemzet érdekeit megőrző ösztön jellembeli tulajdonságait. Lojális volt, de intranzigens. Míg egyrészt minden idegszálával úgy bel-, mint külföldi vonatkozásban, fölényesen, élesen, szinte férfiasan meglátó politikus volt, addig bátor, harcos, csupa szív, megérező, lelkiségével pedig maga volt az ősmagyar, hősiségre elszánt asszonyi ideál. [...] Sikerült neki még a közvéleménnyel is elismertetni azt a tradicionális jogát, sőt átértzett kötelességét, hogy egy történelmi család nagyra hivatott fiú utódjának hiányában, annak pótlójául szerepeljen, folytatásaként azoknak az Andrássyaknak, akik vezető szerepet játszottak a nemzet életében, akiknek hivatásérzet adatott a zászlót magasra tartani és az alá tömegeket vonzani. És ez a női Andrássy-ivadék méltó utódja lett nagy, férfi elődeinek, mert a legnemesebb eszme szolgálataiban állotta meg a helyét, világhírű és legnagyobb politikusok mellett rátermettségben, tudásban, komolyságban, cselekvési és szónoki készségben egyaránt.”⁴³

A „vörös grófnő” testvére, ahogy a kortársak egy része emlegette, a „rózsaszín hercegnő” halála után évtizedekkel Boldizsár Iván ezt írta: „Az ő ananké-ja Dubrovnikban leste. Éjszaka érkezett meg. Ott még béke volt. Este 10-ig. Kája kiment sétálni a bástyák alá. Egyetlenegy német gép repült a dalmát város fölé. Egyetlenegy bombát dobott le. Annak egyetlenegy halálos áldozata volt. Odescalchiné Andrássy Klára. Emlékét nem jól őrizzük.”⁴⁴

⁴² Herceg Odescalchi Pál magánygyűjteménye, Franciaország.

⁴³ Uo.

⁴⁴ BOLDIZSÁR Iván: *Keser-édes*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 149.